

РЕЦЕНЗІЯ

доктора педагогічних наук, професора кафедри екології та біологічної освіти, Білецької Галини Анатоліївни на дисертацію Ратушняк Наталії Михайлівни «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта, педагогіка

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Одним із завдань загальної середньої освіти є формування особистості учня, який усвідомлює себе громадянином України, здатний реалізовувати свої права і свободи, нести відповідальність перед суспільством та державою за свої вчинки. Вирішення цього завдання актуалізує проблему удосконалення громадянської освіти учнів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), що спрямована на формування усвідомлених знань про права та обов'язки людини в демократичному суспільстві, здатності до активної участі в суспільному житті, свідомих дій на захист і утвердження демократичних цінностей. Особливої значущості набула проблема громадянської освіти в умовах військової агресії Російської Федерації проти України.

Суспільна потреба у формуванні свідомих і відповідальних громадян України, що мають активну громадянську позицію, актуалізує завдання підготовки вчителів до реалізації змісту громадянської освіти і розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Значний потенціал у вирішенні цього завдання мають заклади післядипломної педагогічної освіти. Заважаючи на вище зазначене, дисертаційне дослідження Ратушняк Наталії Михайлівни є актуальним і своєчасним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертація підготовлена відповідно до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Хмельницького національного університету (ХНУ) в межах науково-дослідницької роботи «Формування особистості як суб'єкта самотворення» (державний реєстраційний номер 0119U103663). Тема роботи затверджена вченою радою ХНУ (протокол № 3 від 27.10.2022 р.).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації

Здатність аналізувати наукові проблеми і факти, глибоке розуміння та інтерпретація складних недостатньо досліджених наукових категорій і явищ дозволили Наталії Ратушняк отримати теоретичні та практичні результати, що складають теоретичне і методичне підґрунтя подальших наукових розвідок

проблеми підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Найбільш суттєвими науковими результатами, що містяться в дисертації, є такі:

– з'ясовано стан дослідженості проблеми підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів в педагогічній теорії та практиці, уточнено сутність ключових понять дослідження;

– конкретизовано компоненти, критерії і показники готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти;

– визначено та обґрунтовано педагогічні умови підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів, розроблено модель досліджуваного процесу;

– розроблено навчально методичне забезпечення для підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти;

– експериментально підтверджено ефективність педагогічних умов підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

Нові факти, одержані здобувачем

Дисертація Наталії Ратушняк містить нові, раніше не захищені наукові факти і положення. Дисертанткою вперше виокремлено та обґрунтовано педагогічні умови підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти (підвищення мотиваційно-ціннісної орієнтації вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів; оновлення змісту модулів підвищення кваліфікації вчителів з розвитку громадянської компетентності учнів; використання цифрових технологій і ШІ (ChatGPT) у підготовці вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів); розроблено модель досліджуваного процесу.

Позитивно оцінюємо те, що у дослідженні конкретизовано компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний), критерії (когнітивно-змістовий, мотиваційно-ціннісний, операційно-практичний, комунікативно-рефлексивний) і показники готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів; уточнено сутність ключових понять дослідження («громадянська компетентність учнів», «громадянська компетентність вчителів», «підготовка вчителя громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів

базової середньої освіти», «готовність вчителя громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти», «громадянська освіта», «ідентичність»); удосконалено змістове наповнення підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, не викликає сумніву. Методологічно обґрунтованими є вибір об'єкта і предмета, визначення мети і завдань дослідження, формулювання гіпотези і вибір методів дослідження.

Для обґрунтованого вивчення проблеми дослідження дисертантка здійснила ретельний аналіз літературних джерел, змісту підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти, сучасного стану громадянської освіти у ЗЗСО, що дозволило науково обґрунтовано визначити педагогічні умови підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів, розробити навчально-методичне забезпечення, підібрати оптимальні методи і технології навчання. Проведений аналіз літературних джерел надав змогу Наталії Ратушняк уточнити сутність ключових понять дослідження, визначити методологічні підходи і принципи, котрі доцільно враховувати під час підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

Ґрунтовною є експериментальна частина дослідження. Методика та етапи педагогічного експерименту визначені з урахуванням завдань дослідження і вимог до проведення емпіричних досліджень. Обґрунтованими є результати педагогічного експерименту, їх достовірність підтверджена методами математичної статистики (критерій Пірсона χ^2).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, також забезпечується широкою апробацією результатів дослідження.

Значення для науки і практики одержаних автором результатів

Не викликає сумніву практичне значення результатів дисертаційного дослідження, яке полягає в тому, що Наталією Ратушняк розроблено навчально-методичне забезпечення для підготовки вчителів громадянської та історичної

освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти щодо розвитку громадянської компетентності учнів. Зокрема, оновлено зміст освітніх програм для вчителів інтегрованих курсів 5-6 класів «Історія та громадянська освіта» темами «Розвиток громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу», «Розвиток громадянських компетентностей педагогів в умовах реалізації концепції НУШ», «Цифрові інструменти гейміфікації з предметів та інтегрованих курсів для реалізації мети Державного стандарту базової середньої освіти», «Міжпредметність в інтегрованих курсах 5-6 класів НУШ для формування цілісної картини світу», «Кейс-уроки як ефективний інструмент історії та громадянської освіти в освітньому просторі НУШ» та ін. Для вчителів громадянської освіти зміст програми доповнено темами «Школа – простір демократії. Принципи демократичної школи; демократичне громадянське виховання: загальношкільний підхід; напрями демократичного розвитку школи (партнерство та взаємодія між шкільною адміністрацією, учнями, вчителями, батьками та місцевою громадою)», «Сучасні тенденції застосування цифрових технологій в громадянській та історичній освітній галузі: тренди ХХІ століття» (з використанням сервісів Quiziz, Quizlet, Classtime, Coggle.it, Mentimeter, Jigsawplanet, Wordwall, Storyjumper, Edpuzzle, Toonytool, GamiLab, ChatGPT, Nearpod та ресурсу citizen.in.ua), «Маніпулятивний вплив медіа: критичне сприйняття та протидія. ПСО та його вплив на підсвідомість громадян. Безпека у віртуальному світі», «Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів при викладанні курсу «Громадянська освіта», «Демократичні цінності як складова громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу в контексті Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа». Розроблені програми містять семінари, систему практичних занять, завдання для навчального проєктування до вищезазначених тем, а також комплекти засобів для педагогічної практики та модульного контролю. Розроблено авторську вправу «Для чого права мені як дитині...» (сертифікат про публікацію авторської методичної розробки № ДШ-[2023]-[00800]). Теоретичні положення і висновки дослідження можуть бути використані в системі підвищення кваліфікації вчителів у закладах післядипломної педагогічної освіти.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Структура дисертації є логічною і підпорядкованою меті та завданням дослідження. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (288 найменувань, із них 54 іноземною мовою) і

додатків. Загальний обсяг роботи – 290 сторінок, із них 184 сторінок основного тексту. Дисертація ілюстрована 22 таблицями і 8 рисунками.

У вступі аргументовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет та гіпотезу дослідження; подано опис методів дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; представлено інформацію про апробацію і впровадження результатів дослідження, кількість публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів як педагогічна проблема» – узагальнено наукові підходи, що склалися в українській і зарубіжній педагогічній думці щодо розвитку громадянської компетентності, здійснено всебічний теоретичний аналіз стану досліджуваної проблеми.

На підставі систематизації наукових підходів до проблеми розвитку громадянської компетентності у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі Наталія Ратушняк обґрунтувала, що педагогічний феномен «підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти» інтегрує змістово-функціональні характеристики таких понять, як «громадянська компетентність учнів», «громадянська компетентність вчителів», «громадянська освіта», «громадянське виховання», «ідентичність». Результатом підготовки визначено готовність вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти.

Особливу увагу у розділі приділено визначенню сутності і структури готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Дисертантка обґрунтовує, що готовність вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів – це інтегративна особистісно-професійна характеристика, що характеризує рівень педагогічної майстерності та професійної обізнаності вчителя, його здатність цілеспрямовано й ефективно застосовувати різноманітні форми, методи й освітні технології у професійній діяльності з метою розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, а також усвідомлену потребу в ініціативності та креативному мисленні під час розв'язання відповідних педагогічних завдань.

Слушною є думка дисертантки, що інтегративний зміст готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів відображають мотиваційний (система ціннісних орієнтацій, громадянська позиція, стійка мотивація до професійного самовдосконалення), когнітивний (ґрунтовні знання про демократичні процеси,

правові засади та інноваційні методики громадянської освіти), діяльнісний (володіння технологіями конструктивної взаємодії, навички медіації та здатність до реалізації соціальних проєктів) і рефлексивний (здатність до об'єктивного самоаналізу та корекції професійної поведінки) компоненти.

Для діагностування сформованості готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів дисертанткою визначено критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовний, операційно-практичний, комунікативно-рефлексивний), показники і рівні.

У другому розділі – «Дидактичні засади підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» – визначено та обґрунтовано педагогічні умови підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти, висвітлено їх реалізацію в системі післядипломної педагогічної освіти, схарактеризовано модель досліджуваного процесу.

Вагомим науковим результатом, що презентований у другому розділі є педагогічні умови підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Дисертантка обґрунтовує, що підготовка вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів буде ефективною за таких педагогічних умов: підвищення мотиваційно-ціннісної орієнтації вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів; оновлення змісту модулів підвищення кваліфікації вчителів з розвитку громадянської компетентності учнів; використання цифрових технологій і штучного інтелекту (ChatGPT) у підготовці вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів.

Реалізація першої педагогічної умови передбачала застосування інноваційних та інтерактивних технологій навчання, авторських курсів, що стимулюють інтерес вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів, сприяють формуванню настанов на постійне вдосконалення. Друга педагогічна умова ґрунтується на оновленні змісту освітніх програм підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі в системі післядипломної педагогічної освіти через введення навчального контенту, що орієнтований на розвиток громадянської компетентності учнів базової середньої освіти (наприклад наскрізні курси «Розвиток громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу», «Громадянські та соціальні компетентності в контексті викладання суспільних дисциплін»). Реалізація третьої педагогічної умови передбачала впровадження інноваційних форм навчання (лекцій і семінарів з елементами тренінгу, проблемного навчання та ін.), використання

інтерактивних вправ і цифрових інструментів (платформи і застосунки «Mentimeter», «Coggle.it», «Classtime», «GamiLab», «Blooket», «StudyStack», «Riddle», «JustClass»), у тому числі в онлайн-форматі, що створюють умови для трансформації змісту післядипломної освіти і набуття вчителями практико орієнтованих навичок.

Заслугове схвалення представлена у розділі модель, що містить цільовий (визначення мети та завдань), методологічний (принципи і наукові підходи), змістово організаційний (педагогічні умови, форми, методи, технології і засоби навчання, зміст й етапи підготовки) і результативний (компоненти, критерії та рівні готовності) блоки і формує цілісне уявлення про процес підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

У третьому розділі – «Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» – висвітлено мету, програму, методичку і результати педагогічного експерименту, проведеного для перевірки ефективності педагогічних умов підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів.

Педагогічний експеримент здійснювалася впродовж 2022 – 2025 років і передбачав констатувальний, формувальний та підсумковий етапи. В результаті експерименту отримано результати, котрі суттєво відрізняються в контрольних та експериментальних групах, що свідчить про ефективність педагогічних умов підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Достовірність результатів педагогічного експерименту забезпечується репрезентативністю вибірки його учасників (356 вчителів громадянської та історичної освітньої галузі), чіткою і логічною програмою дослідження, надійними і валідними методиками, ґрунтовним кількісним і якісним аналізом емпіричних даних. Достовірність результатів педагогічного експерименту підтверджена методами математичної статистики (критерій Пірсона χ^2).

Загальні висновки відповідають поставленим завданням і висвітлюють основні результати проведеного дослідження. Список використаних джерел оформлено відповідно до чинних вимог. Текст роботи доповнюють і увиразнюють додатки.

Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях

Основні положення і результати дослідження відображено у 29 опублікованих працях, з яких 6 статей у фахових виданнях України (усі

видання входять до міжнародних наукометричних баз даних), 21 публікація – у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 методичні вказівки, 1 вправа.

Дотримання академічної доброчесності, відповідність анотації основним положенням дисертації

Експертиза тексту дисертації та аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати, що Наталією Ратушняк дотримано вимоги академічної доброчесності. Дисертанткою відповідно до чинних вимог оформлені посилання на використанні джерела. Зміст анотації адекватно відображає результати дослідження і не містить інформації, що була б відсутня у тексті дисертації.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Наталії Ратушняк, відзначимо деякі положення, що мають дискусійний характер, а також висловимо окремі побажання:

1. У тексті дисертації подекуди використовується застаріла термінологія, наприклад «навчально-виховний процес» замість «освітній процес», «школа» замість «заклад загальної середньої освіти», «школярі» замість «здобувачі вищої освіти» або «учні» та ін.

2. Дисертанткою опрацьовано значну кількість зарубіжних джерел. Однак зарубіжний досвід підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів представлено фрагментарно і потребує ґрунтовнішого теоретичного узагальнення.

3. У підрозділі 1.4 порушена логіка викладення тексту. Дисертантка спочатку характеризує компоненти готовності вчителя громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів, критерії, показники і рівні сформованості цієї особистісно-професійної якості, а лише потім формулює авторське визначення поняття «готовність вчителя громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти».

4. На с. 151 зазначено, що під час дистанційного навчання вчителів на курсах підвищення кваліфікації інтерактивні вправи доповнювалися роботою з цифровими застосунками «Jamboard», «Flinga», «Wordwall», «Classtime», «Nearpod» та ін. Доцільно було б навести приклади такого поєднання інтерактивних вправ з цифровими застосунками.

5. На с. 203 зазначено, що до експерименту залучено 8 експертів. Потребує конкретизація ролі цих експертів в експериментальній роботі.

Висловлені зауваження та побажання мають рекомендаційний характер і не зменшують теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження.

Висновок

Дисертація Ратушняк Наталії Михайлівни на тему «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, характеризується актуальністю і науковою новизною, має вагомим теоретичне і практичне значення, відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами), Постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а її авторка – Ратушняк Наталія Михайлівна – заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки, галузі знань 01 – Освіта / Педагогіка.

Рецензент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри екології та
біологічної освіти Хмельницького
національного університету

Галина БІЛЕЦЬКА

Підпис Галини БІЛЕЦЬКОЇ засвідчую:
доктор технічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Хмельницького національного
університету

Олег СИНЮК